

Zakład Geografii Ekonomicznej
Instytut Nauk o Ziemi UMCS

MAŁGORZATA DAMS-LEPIARZ

*Małe miasta w sieci osadniczej województwa lubelskiego
w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*

Small towns in the settlement network in the Lublin voivodeship during the transformation
period in Poland

W S T Ę P

Małe miasta są ważnymi ogniwami w sieci osadniczej województwa lubelskiego. Jednak w ostatnich latach w związku z przeprowadzeniem przemian gospodarczych w Polsce znaczna ich część utraciła dotychczasowe bodźce rozwojowe, wskutek zamykania nierentownych zakładów pracy. W rezultacie pełnią one obecnie głównie funkcje usługowe dla obszarów wiejskich. Niestety, trudna sytuacja rolnictwa oraz znaczna dekoncentracja funkcji pozarolniczych na obszary wiejskie mogą w dużym stopniu ograniczyć ich rozwój.

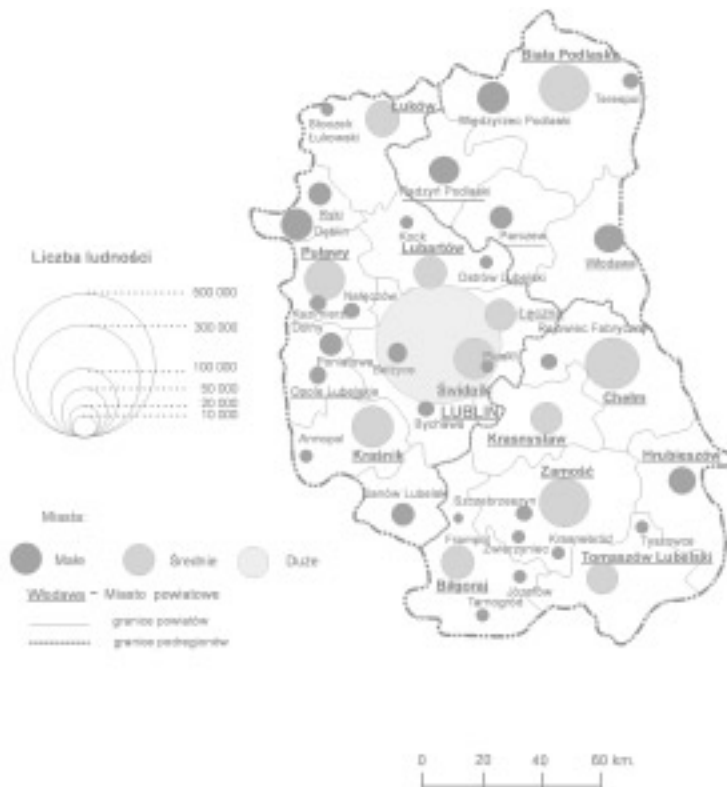
Istotnym problemem w badaniach poświęconych małym miastom jest określenie kryterium ich wyróżnienia spośród ogółu miast. Najczęściej jest to wielkość zaludnienia poniżej 20 tys. mieszkańców. Takie rozróżnienie przyjmuje GUS, a także wielu autorów zajmujących się miastami, jak Wysocki (1975), Wełpa (1982), Kachniarz (1987), Siemiński (1987). Kryterium to ma charakter subiektywny, dlatego też nie należy do rzadkości przyjmowanie innych progów wielkościowych: do 10 tys. mieszkańców (Szlachta 1980), a nawet ostrzejszych, tj. do 5 tys. mieszkańców (Chojnicki, Czyż 1989, Szymańska 1992, Sokołowski 1992). W niniejszej pracy za małe miasto uznano ośrodki liczące poniżej 20 tys. mieszkańców.

Współczesna sieć miejska województwa lubelskiego obejmuje 41 miast, w tym 28 małych, 12 średnich (do 100 tys. mieszkańców) i jedno duże (Lub-

lin). Ten zbiór miast poddano statystyczno-opisowej analizie, obejmującej okres 15 lat transformacji ustrojowej w Polsce.

MAŁE MIASTA W STRUKTURZE PRZESTRZENNEJ MIEJSKIEJ SIECI OSADNICZEJ WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Województwo lubelskie leży we wschodniej części Polski i wraz z sąsiednimi województwami: świętokrzyskim i podkarpackim stanowi najsłabiej zurbanizowany region w Polsce. Świadczy o tym nie tylko mały udział ludności mieszkającej w miastach, który w 2001 roku wynosił 47% (przy średniej krajowej 61,9%), ale również bardzo niski wskaźnik umiastowienia; na 10 000 km² przypada niewiele ponad 16 miast, podczas gdy w Polsce powyżej 28. Należy przy tym podkreślić, że rozmieszczenie miast jest wybitnie nierównomierne, zdecydowanie więcej jest ich w zachodniej części województwa (ryc. 1). Najmniej ośrodków rozwinęło się wzdłuż granicy z Ukrainą i Białorusią, a sieć

Ryc. 1. Miasta według liczby mieszkańców w 2001 r.
Towns according to the number of inhabitants in 2001

miejska tej części regionu składa się głównie z miast średniej wielkości. Małe miasta koncentrują się zwłaszcza w zachodniej części województwa oraz w sąsiedztwie Lublina i Zamościa.

Te rozbieżności w poziomie umiastowienia poszczególnych podregionów województwa lubelskiego ilustruje tab. 1. Podregiony zostały wyróżnione zgodnie z Nomenklaturą Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS), opracowaną na podstawie europejskiej Nomenklature of Territorial Units for Statistics NUTS, która stanowi podstawę różnych dziedzin statystyki regionalnej. Ma zastosowanie do przeprowadzania porównań rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i opracowywania programów rozwoju regionalnego. Województwo lubelskie zostało podzielone na trzy podregiony: białkopodlaski, chełmsko-zamojski i lubelski.

Tab. 1. Zagęszczenie miast w podregionach województwa lubelskiego w 2001 r.
Density of towns in the subregions of the Lublin vivodeship in 2001

Wyszczególnienie	Podregion		
	białkopodlaski	chełmsko-zamojski	lubelski
Powierzchnia w km ²	5977,2	9290,0	10847,4
Liczba miast ogółem	6	14	21
Liczba miast małych	5	9	14
Liczba miast/ 10 000 km ²	10,0	15,1	21,3
Powierzchnia w km ² /miasto	996,0	663,6	468,9
Powierzchnia w km ² /1 małe miasto	1195,4	1032,2	703,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych, GUS.

Najmniejsze zagęszczenie miast wykazuje podregion białkopodlaski, który skupia zaledwie 10% ludności miejskiej województwa, podczas gdy jego udział w powierzchni wynosi prawie 23%. Jedno miasto przypada na bardzo duży obszar (996,0 km²), ponaddwukrotnie większy niż w podregionie lubelskim (468,9 km²) i trzykrotnie większy od przeciętnego obszaru przypadającego na jedno miasto w Polsce (355,3 km²). Jest to sytuacja bardzo niekorzystna, gdyż zbyt duża odległość do miasta zmniejsza jego atrakcyjność. Wzrost kosztów dojazdu powoduje ograniczenie świadczonych usług dla ludności wiejskiej. Równocześnie rozwój nowych form sprzedaży, a w szczególności handlu obwoźnego na wsi (ok. 1/3 ogółu podmiotów handlowych) ogranicza potrzebę częstego wyjazdu do miast, co w konsekwencji hamuje ich rozwój. Sieć miejską tej części województwa tworzą w większości ośrodki słabe demograficznie, o niewielkim zaludnieniu. Tylko Biała Podlaska należy do miast średnich, natomiast pozostałe to miasta małe, z których żadne nie przekroczyło nawet 15 tys. mieszkańców.

Lepszą sytuację ma podregion chełmsko-zamojski, gdzie jedno miasto przypada na 663,6 km², a tym samym odległości między miastami są mniejsze. Okazuje się jednak, że obszar obsługiwany przez małe miasta (z pominięciem miast średnich) w obu omawianych podregionach jest bardzo podobny, gdyż w białkopodlaskim wynosi 1195 km² (małe miasta stanowią tu aż 83% ogółu miast), a w chełmsko-zamojskim 1032 km² (64% ogółu miast). Analizując rozmieszczenie i wielkość miast (ryc. 1) można jednak stwierdzić, że podobieństwo jest tylko częściowe, gdyż małe miasta w podregionie białkopodlaskim, mają zdecydowanie więcej mieszkańców, co prawdopodobnie wynikało z konieczności świadczenia usług dla dużego obszaru obsługi. Natomiast małe miasta podregionu chełmsko-zamojskiego należą do grupy najmniejszych jednostek znajdujących się w województwie i są rozmieszczone bardzo nierównomiernie. Koncentrują się głównie na obszarze między Zamościem, Biłgorajem a Tomaszowem Lubelskim. W dużej mierze są to miasta młode, które zostały restytuowane (uzyskały ponownie prawa miejskie) w okresie transformacji ustrojowej. Dla ich rozwoju dużą konkurencję stanowią miasta średnie, które są nie tylko znacznie bardziej atrakcyjnym miejscem zamieszkania, ale mają również znacznie większy rynek pracy i bogatszą ofertę usługową. Dodatkowym atutem miast średnich są dogodniejsze połączenia komunikacyjne.

Te czynniki mogły mieć znaczny wpływ na dynamikę ludnościową miast. Jak się bowiem okazuje, spośród małych miast, położonych w południowo-zachodniej części podregionu, w drugiej połowie lat 90., tylko Krasnobród zwiększył liczbę mieszkańców, natomiast w pozostałych (Szczepieszyn, Zwierzyńiec, Józefów, Frampol, Tarnogród) uległa ona znacznemu zmniejszeniu.

Najkorzystniej przedstawia się sytuacja w podregionie lubelskim. Tutaj gęstość miast jest dwukrotnie wyższa niż w podregionie białkopodlaskim i wynosi ponad 21 miast na 10 000 km². Liczba miast jest tu wyższa niż w obu pozostałych podregionach łącznie. Skupiają one ponad 65% ludności miejskiej województwa. Mimo to wskaźnik umiastowienia jest zdecydowanie mniejszy od średniej krajowej (prawie o 7 miast/10 000 km²). Także i tutaj dominują miasta małe, które stanowią ponad 66% ogółu. Rozmieszczone są głównie wzdłuż zachodniej granicy podregionu.

CECHY STRUKTURY WIELKOŚCIOWEJ MIAST

Strukturę wielkościową miast cechuje daleko posunięta monocentryczność, ponieważ Lublin, największe miasto regionu, skupia prawie 34% ludności miejskiej. Dystans wielkościowy między Lublinem a miastami średniej wielkości jest więc bardzo duży, natomiast miasta średniej wielkości mają zbliżoną liczbę ludności. Drugi co do wielkości ośrodek (Chełm) ma prawie pięciokrot-

nie mniej mieszkańców, co oznacza, że stosunek liczby ludności dwóch największych miast województwa wynosi 4,9:1, a pierwszego do trzeciego wg kolejności 5,1:1. W roku 1970 proporcje te były znacznie gorsze i wynosiły odpowiednio: 6,3:1 oraz 6,9:1. Jak się więc okazuje, dysproporcje ludnościowe między Lublinem a Chełmem i Zamościem wyraźnie się zmniejszyły. Od roku 1988 udział ludności Lublina w stosunku do ogółu ludności miejskiej województwa zmniejszył się o 1,7%. Zmalała również jego przewaga w stosunku do miast średnich (tab. 2).

Miasta średnie województwa lubelskiego cechuje słabe zróżnicowanie wielkościowe, gdyż przeważają ośrodki od 20 do 50 tys. mieszkańców, które stanowią 66,6% ogółu miast tej grupy wielkościowej. W rozpatrywanym okresie jedno z miast średnich (Hrubieszów) spadło do grupy miast małych.

Tab. 2. Zmiany proporcji zaludnienia miasta Lublina
Changes of population ratio of Lublin

Wyszczególnienie	1988	1995	2001
Liczba ludności miejskiej	955 680	1 030 345	1 043 584
Liczba ludności Lublina	339 901	354 552	354 026
Udział procentowy ludności Lublina	35,6	34,4	33,9
M_1/M_2	5,4	5,1	4,9
M_1/M_3	5,7	5,3	5,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS. M_1 – liczba ludności Lublina, M_2 – liczba ludności Chełma, M_3 – liczba ludności Zamościa.

Małe miasta stanowią wprawdzie najliczniejszą grupę, obejmującą ponad 68% ogółu miast województwa (tab. 3), ale skupiają zaledwie 20% ludności miejskiej. Współczesna pozycja tych miast w sieci miejskiej regionu uległa obniżeniu w stosunku do roku 1988, kiedy to ich udział w ogólnej liczbie miast wynosił 71,4%, a w liczbie ludności miejskiej prawie 25%.

Zbiorowość małych miast jest wewnątrznie zróżnicowana. Połowa ich ogółu (14 miast) nie przekracza 5 tys. mieszkańców, a trzy nie osiągają nawet 2,5 tys. W grupie najmniejszych znalazły się dwa miasta restytuowane w rozpatrywanym okresie (Frampol i Tyszowce) oraz Ostrów Lubelski, w którym liczba ludności wynosi niewiele ponad 2 tys. mieszkańców. Najmniejszy ośrodek (Frampol) nie osiąga nawet 1,5 tys., tj. znacznie poniżej przyjętego progu wielkościowego dla miasta w Polsce, przyjmowanego na ogół za 2 tys. mieszkańców. W grupie miast małych są również 4 jednostki liczące ponad 15 tys., przy czym jedno z nich (Hrubieszów) wielokrotnie przekraczało 20 tys. mieszkańców (w latach 1994–1996, 1998–2000). Niewielki przyrost ludności, rzędu 100 osób, może spowodować awans tego miasta do wyższej grupy wielkościowej.

Śledząc dynamikę liczby małych miast (tab. 4) można stwierdzić, że w ciągu ostatnich 15 lat ich grupa powiększyła się o 3 ośrodki; przybyło 5 miast bardzo małych (w grupie wielkościowej poniżej 5 tys. mieszkańców), ale równocześnie ubyły 3 miasta największe (15–20 tys.), które przeszły do grupy miast średnich. Spowodowało to zmniejszenie się (o 2 tys.) średniej wielkości małego miasta (tab. 3). Spadła głównie średnia wielkość miast liczących poniżej 10 tys. mieszkańców, a więc najmniejszych. Awansowanie kilku miast małych (Krasnegostawu, Łęcznej i Tomaszowa Lubelskiego) do grupy miast średnich spowodowało również spadek średniej wielkości miasta w tej grupie.

Tab. 3. Zmiany liczby miast oraz liczby ludności miejskiej w miastach woj. lubelskiego w latach 1988–2001

Changes of towns and population number in towns of the Lublin voivodeship in the years 1988–2001

Grupy miast wg liczby ludności	Liczba miast		Liczba ludności w tys.		Procent ogółu liczby miast		Procent ogółu liczby mieszkańców		Średnia wielkość miasta w tys.	
	1988	2001	1988	2001	1988	2001	1988	2001	1988	2001
Do 2500	—	3	—	6,0	—	7,3	—	0,6	—	2,0
2501–5000	9	11	32,2	37,9	25,7	26,8	3,4	3,6	3,6	3,4
5001–7500	4	4	24,1	24,1	11,4	9,8	2,5	2,3	6,0	6,0
7501–10 000	1	1	9,8	9,3	2,9	2,4	1,0	0,9	9,8	9,3
10 001–15 000	4	5	46,6	59,7	11,4	12,2	4,9	5,7	11,6	11,9
15 001–20 000	7	4	125,9	73,8	20,0	9,8	13,2	7,1	18,0	18,5
Miasta małe razem	25	28	238,6	210,8	71,4	68,3	25,0	20,2	9,5	7,5
Pow. 20 000	10	13	717,1	832,9	28,6	31,7	75,0	79,8	71,7	64,1
Razem	35	41	955,7	1043,7	100,0	100,0	100,0	100,0	27,3	25,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

Tab. 4. Dynamika liczby małych miast wg liczby mieszkańców w grupach wielkości w latach 1988–2001

Dynamics of small towns number according to the number of population in the size classes in the years 1988–2001

Grupy miast wg liczby mieszkańców	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Do 2500	—	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3
2501–5000	9	8	9	8	7	9	9	9	10	10	10	11	11	11
5001–7500	4	4	3	4	4	4	4	5	5	5	5	4	4	4
7501–10 000	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
10 001–15 000	4	4	4	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
15 001–20 000	7	7	6	5	4	4	3	3	3	4	3	3	3	4
Razem	25	25	24	23	23	25	25	25	26	27	26	26	26	28

Źródło: Roczniki statystyczne województw z różnych lat.

MAŁE MIASTA W HIERARCHII OSADNICZEJ WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Miejska sieć osadnicza województwa lubelskiego, tak jak każda sieć, charakteryzuje się pewnym uporządkowaniem, którego odzwierciedleniem jest hierarchia poszczególnych ogniw (Rajman 1998). Hierarchia ta może być przedstawiona w postaci tzw. podsystemów osadniczych kraju (Eberhardt 1989). Według tego autora w Polsce można wyróżnić 5 takich podsystemów: podsystem o znaczeniu krajowym (katowicki, warszawski, gdański i szczeciński), następnie o znaczeniu ponadregionalnym (krakowski, wrocławski, poznański i łódzki) oraz podsystemy o znaczeniu regionalnym, ponadlokalnym i lokalnym.

Lublin liczący 356 tys. mieszkańców znajduje się na 9. pozycji w kraju, a w hierarchii osadniczej wg podziału Eberhardta (1986) dopiero na trzecim szczeblu, czyli w podsystemie o znaczeniu regionalnym. Natomiast stolice dawnych województw (Chełm, Zamość i Biała Podlaska) oraz pozostałe miasta powiatowe tworzą podsystem ponadlokalny. Ich zasięg oddziaływania przekracza obszar gminy, głównie za sprawą dobrze rozwiniętych funkcji handlowych, oświatowych i administracyjnych. Tę grupę reprezentuje 16 ośrodków, w tym 6 małych (Włodawa, Parczew, Opole Lubelskie, Radzyń Podlaski, Ryki, Janów Lubelski). Miasta te rozmieszczone są w północnej i zachodniej części województwa.

Ostatni, najniższy szczebel w hierarchii obejmujący podsystem lokalny, skupia małe ośrodki miejskie (22 miasta) i całe osadnictwo wiejskie. W tym zbiorze miast znajdują się tzw. miasta zdegradowane, nazywane często byłymi miasteczkami, które obecnie są wsiami, a w przeszłości posiadały prawa miejskie. Liczba takich ośrodków jest dwukrotnie wyższa od współcześnie funkcjonującej sieci miast województwa. Większość z nich nadal pełni ważne funkcje w regionie, uzupełniając rzadką sieć miast. Ponad 60% takich ośrodków jest obecnie siedzibami gmin, a część z nich ma szansę na odzyskanie praw miejskich, pod warunkiem, że liczba ludności wynosi ok. 2 tys. mieszkańców.

Obserwując zmiany w hierarchii miast w okresie transformacji ustrojowej (tab. 5) można stwierdzić, że najmniejsze przesunięcia nastąpiły w grupie miast liczących ponad 20 tys. mieszkańców. Spośród nich najbardziej poprawiła swoją pozycję Łęczna (o 4 lokaty) oraz Biała Podlaska (o 1 miejsce). Było to w głównej mierze skutkiem wcześniejszej aktywizacji tych miast. Dla Białej Podlaskiej najważniejszym bodźcem rozwojowym stała się funkcja administracyjna (były ośrodek wojewódzki), a w ostatnim czasie coraz większego znaczenia nabiera rozwój szkolnictwa wyższego. Przyciąga ona młodzież nawet z największego ośrodka szkolnictwa regionu, jakim jest Lublin (dzięki kierunkom niedostępnym w Lublinie, np. turystyce, wychowaniu fizycznemu). Gwałtowny awans Łęcznej w hierarchii osadniczej wynika z pełnionej przez to miasto funkcji obsługi dla zagłębia węgla kamiennego w Bogdance, jednej z najlepiej prosperujących kopalń w Polsce. Wzrost rangi tych miast niejako wymusił spadek pozycji Puław, Tomaszowa Lubelskiego i Krasnegostawu (o 1 lokatę).

Tab. 5. Hierarchia miast woj. lubelskiego w latach 1988–2001
Hierarchy of towns in the Lublin voivodeship in the years 1988–2001

Miasta	1988		1995		2001		Średnia ranga miasta
	Miejsce	Ludność	Miejsce	Ludność	Miejsce	Ludność	
Lublin	1	339 901	1	354 552	1	354 026	1,0
Chełm	2	63 318	2	69 426	2	70 812	2,0
Zamość	3	59 129	3	66 534	3	68 746	3,0
Biała Podlaska	5	50 807	4	56 453	4	59 325	4,3
Puławy	4	51 699	5	54 255	5	53 853	4,7
Świdnik	6	39 132	6	40 389	6	40 805	6,0
Kraśnik	7	35 837	7	37 542	7	37 356	7,0
Łuków	8	30 125	8	31 876	8	32 227	8,0
Biłgoraj	9	25 333	9	26 400	9	27 273	9,0
Lubartów	10	21 841	10	23 503	10	23 783	10,0
Łęczna	15	17 086	11	21 796	11	22 510	12,3
Tomaszów Lub.	11	19 598	12	21 062	12	21 416	11,7
Krasnystaw	12	19 461	13	20 632	13	20 727	12,7
Hrubieszów	13	19 196	14	20 052	14	19 924	13,7
Dęblin	14	18 553	15	18 885	15	18 891	14,7
Międzyrzec Podl.	16	16 766	16	18 092	16	18 158	16,0
Radzyń Podl.	17	15 224	17	16 636	17	16 798	17,0
Włodawa	18	14 803	18	14 870	18	14 857	18,0
Janów Lub.	19	10 875	19	11 909	19	12 219	19,0
Parczew	21	10 101	20	11 072	20	11 057	20,3
Poniatowa	22	9 817	22	10 893	21	10 817	21,7
Ryki	20	10 785	21	10 909	22	10 745	21,0
Opole Lub.	23	6 778	23	9 283	23	9 343	23,0
Bełżyce	24	6 464	24	6 886	24	7 079	24,0
Terespol	25	5 798	25	6 100	25	6 008	25,0
Szczebrzeszyn	26	5 012	26	5 578	26	5 502	26,0
Bychawa	28	4 757	27	5 425	27	5 487	27,3
Rejowiec Fabr.	29	4 325	29	4 651	28	4 746	28,7
Nałęczów	27	4 790	28	5 043	29	4 656	28,0
Kazimierz Dln.	30	3 899	30	3 959	30	3 974	30,0
Zwierzyniec	—	—	31	3 783	31	3 661	31,0
Kock	32	3 332	33	3 471	32	3 558	32,3
Tarnogród	31	3 453	32	3 490	33	3 474	32,0
Krasnobród	—	—	34	2 902	34	3 081	34,0
Piaski	—	—	35	2 837	35	2 765	35,0
Stoczek Łukowski	33	2 659	36	2 711	36	2 724	35,0
Annopol	—	—	—	—	37	2 698	37,0
Józefów	35	2 504	37	2 567	38	2 550	36,7
Tyszowce	—	—	—	—	39	2 382	39,0
Ostrów Lub.	34	2 528	38	2 333	40	2 080	37,3
Frampol	—	—	39	1 588	41	1 491	40,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Spisu Powszechnego z 1988 r. i Banku Danych Regionalnych GUS.

Większe przesunięcia nastąpiły w grupie małych miast, ale były to głównie spadki, nawet o kilka lokat. Najbardziej pogorszyła się sytuacja Ostrowa Lubelskiego (spadek aż o 10 pozycji), Stoczka Łukowskiego i Józefowa (o 3 lokaty) oraz Tarnogrodu, Ryk i Nałęczowa (o 2 miejsca). Są to miasta pełniące głównie funkcje usługowe dla rolnictwa. Tylko w czterech przypadkach, głównie w miastach o lepiej rozwiniętych funkcjach przemysłowych, nastąpił wzrost pozycji (Parczew, Poniatowa, Bychawa, Rejowiec). Tak znaczna rotacja miejsc świadczy o dużym zróżnicowaniu tempa rozwoju demograficznego małych miast.

DYNAMIKA ROZWOJU MIAST

Śledząc dynamikę przekształceń ludnościowych w miastach województwa lubelskiego można stwierdzić, że wzrost liczby ludności dokonał się głównie w pierwszym okresie przemian gospodarczych w Polsce, tj. do roku 1995. W tym czasie tylko w jednym mieście (Ostrów Lubelski) nastąpił spadek liczby ludności, zaś połowa zwiększyła zaludnienie o ponad 5% (tab. 6). Najwyższa dynamika wzrostu cechowała Łęczną i Opole Lubelskie (ponad 25%). Następny okres transformacji (1995–2001) niekorzystnie wpłynął na rozwój miast województwa lubelskiego. Jedynym miastem, w którym wzrost liczby mieszkańców przekroczył 5% była Biała Podlaska, natomiast aż 17 miast (w tym 14 małych) cechował regres. W 2001 roku już w połowie wszystkich miast województwa liczba ludności zmniejszyła się w stosunku do roku poprzedniego. Świadczy to o dalszym pogłębianiu się tendencji spadkowych.

Biorąc pod uwagę charakter zmian w zaludnieniu w całym badanym okresie (1988–2001) podzielono miasta na kilka grup (tab. 7). Pierwszą z nich tworzą ośrodki, w których liczba ludności wzrosła o co najmniej 1%. Jest to najliczniejsza grupa obejmująca 32 miasta (w tym 19 małych). Znalazły się tu wszystkie miasta liczące powyżej 20 tys. mieszkańców, ale wśród nich stały wzrost wykazały jedynie były miasta wojewódzkie (Biała Podlaska, Chełm i Zamość). Spośród małych miast tylko Krasnobród cechowała stała tendencja wzrostowa (od roku 1995, tj. od chwili uzyskania praw miejskich). Najbardziej powiększyły liczbę mieszkańców: Opole Lubelskie (zmiana granic administracyjnych), Łęczna, Biała Podlaska, Zamość i Bychawa (wzrost o ponad 15%).

Rozwój większości miast nie dokonywał się jednak systematycznie, bowiem okresy przyrostu liczby ludności przerywane były regresem. Najliczniejszą grupę stanowią miasta, które wykazały co najmniej 4 okresy spadku (13 ośrodków, w tym 9 małych), niektóre z nich cechowała bardzo mała dynamika rozwojowa, nieprzekraczająca 2% (Dęblin, Józefów, Kazimierz Dolny i Piaszki).

Tab. 6. Dynamika zaludnienia miast woj. lubelskiego w latach 1988-2001
Dynamics of towns population in the Lublin voivodeship in the years 1988-2001

Wielkość miast	Lp	Miasta	Ludność			Dynamika liczby ludności w %		
			1988	1995	2001	1988-1995	1995-2001	1988-2001
Powyżej 20 tys.	1	Biała Podlaska	50 807	56 453	59 325	11,1	5,1	16,8
	2	Biłgoraj	25 333	26 400	27 273	4,2	3,3	7,7
	3	Chełm	63 318	69 426	70 812	9,6	2,0	11,8
	4	Krasnystaw	19 461	20 632	20 727	6,0	0,5	6,5
	5	Kraśnik	35 837	37 542	37 356	4,8	-0,5	4,2
	6	Lubartów	21 841	23 503	23 783	7,6	1,2	8,9
	7	Lublin	339 901	354 552	354 026	4,3	-0,1	4,2
	8	Łęczna	17 086	21 796	22 510	27,6	3,3	31,7
	9	Łuków	30 125	31 876	32 227	5,8	1,1	7,0
	10	Puławy	51 699	54 255	53 853	4,9	-0,1	4,2
	11	Świdnik	39 132	40 389	40 805	3,2	1,0	4,3
	12	Tomaszów Lub.	19 598	21 062	21 416	7,5	1,7	9,3
	13	Zamość	59 129	66 534	68 746	12,5	3,3	16,3
Razem			773 267	824 420	832 859	6,6	1,0	7,7
Poniżej 20 tys.	1	Annopol	—	—	2 698	—	—	—
	2	Bełżyce	6464	6886	7 079	6,5	2,8	9,5
	3	Bychawa	4757	5425	5 487	14,0	1,1	15,3
	4	Dęblin	18 553	18 885	18 891	1,8	0,0	1,8
	5	Frampol	—	1558	1 491	—	-6,1	—
	6	Hrubieszów	19 196	20 052	19 924	4,5	-0,6	3,8
	7	Janów Lub.	10 875	11 909	12 219	9,5	2,6	12,4
	8	Józefów	2 504	2 567	2 550	2,5	-0,7	1,8
	9	Kazimierz Dln.	3 899	3 959	3 974	1,5	0,4	1,9
	10	Kock	3 332	3 471	3 558	4,2	2,5	6,8
	11	Krasnobród	—	2 902	3 081	—	6,2	—
	12	Międzyrzec Podl.	16 766	18 092	18 158	7,9	0,4	8,3
	13	Nalęczów	4 790	5 043	4 656	5,3	-7,7	-2,8
	14	Opole Lubelskie	6 778	9 283	9 343	37,0	0,6	37,8
	15	Ostrów Lubelski	2 528	2 333	2 080	-7,7	-10,8	-17,7
	16	Parczew	10 101	11 072	11 057	9,6	-0,1	9,5
	17	Piaski	—	2 837	2 765	—	-2,5	—
	18	Poniatowa	9 817	10 893	10 817	11,0	-0,7	10,2
	19	Radzyń Podl.	15 224	16 636	16 798	9,3	1,0	10,3
	20	Rejowiec Fabr.	4 325	4 651	4 746	7,5	2,0	9,7
	21	Ryki	10 785	10 909	10 745	1,1	-1,5	-0,4
	22	Stoczek Łukowski	2 659	2 711	2 724	2,0	0,5	2,4
	23	Szczebrzeszyn	5 012	5 578	5 502	11,3	-1,4	9,8
	24	Tarnogród	3 453	3 490	3 474	1,1	-0,5	0,6
	25	Terespol	5 798	6 100	6 008	5,2	-1,5	3,6
	26	Tyszowce	—	—	2 382	—	—	—
	27	Włodawa	14 803	14 870	14 857	0,5	-0,1	0,4
	28	Zwierzyniec	—	3 783	3 661	—	-3,2	—
Małe miasta razem			182 419	205 925	210 725	12,9	2,3	15,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Spisu Powszechnego z 1988 r. i Banku Danych Regionalnych, GUS.

Tab.7. Miasta wg charakteru zmian liczby ludności w latach 1998–2001
Towns according to the types of population changes in the years 1988–2001

Tendencje zmian liczby ludności	Charakter zmian	Liczba miast		Miasta
		ogółem	w tym małe	
Wzrost	stały wzrost	4	1	Biała Podlaska, Chełm, Krasnobród, Zamość
	wzrost z 1 fazą spadku	2	1	Bychawa, Lubartów
	wzrost z 2 fazami spadku	6	4	Bełżyce, Biłgoraj, Janów Lub., Opole Lub., Rejowiec Fabr., Tomaszów Lub.
	wzrost z 3 fazami spadku	7	4	Kock, Kraśnik, Łęczna, Miedzyrzec Podl., Świdnik, Terespol, Radzyń Podl.
	wzrost z 4 fazami spadku	13	9	Dęblin, Hrubieszów, Józefów, Kazimierz Dln., Krasnystaw, Lublin, Łuków, Parczew, Piaski, Poniatowa, Stoczek Łuk., Puławy, Szczepleszyn
Spadek	stały spadek	—	—	—
	spadek z 1 fazą wzrostu	—	—	—
	spadek z 2 fazami wzrostu	2	2	Annopol, Ostrów Lub.
	spadek z 3 fazami wzrostu	1	1	Frampol
	spadek z 4 i więcej fazami wzrostu	1	1	Nałęczów
Stagnacja		4	4	Ryki, Tarnogród, Włodawa, Zwierzyniec

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników statystycznych z różnych lat.

Grupę miast o regresywnym charakterze zmian (spadek o co najmniej 1%) tworzą wyłącznie małe jednostki (Annopol, Ostrów Lubelski, Frampol i Nałęczów), położone głównie w zachodniej, bardziej umiastowionej części województwa lubelskiego, na obszarach rolniczych. Największy spadek liczby ludności odnotowano w Ostrowie Lubelskim (ponad 17%). Także w grupie miast stagnujących, w których zmiany nie przekroczyły 1%, znajdują się wyłącznie małe jednostki (Ryki, Tarnogród, Włodawa, Zwierzyniec). Razem z miastami o regresywnym charakterze stanowią one łącznie prawie 30% ogółu małych miast. Niektóre z nich (Annopol, Frampol, Zwierzyniec) uzyskały prawa miejskie w okresie transformacji. Z powyższego wynika, że zmiana statusu osiedla nie daje gwarancji na wzrost jego atrakcyjności. Czasem skutek może być wręcz odwrotny, bowiem obciążenia podatkowe na obszarach miejskich mogą powodować odpływ ludności na wieś.

Reasumując można stwierdzić, że małe miasta nie wykazały zdecydowanych zmian ludnościowych. Te, które powiększyły liczbę ludności zawdzięcza-

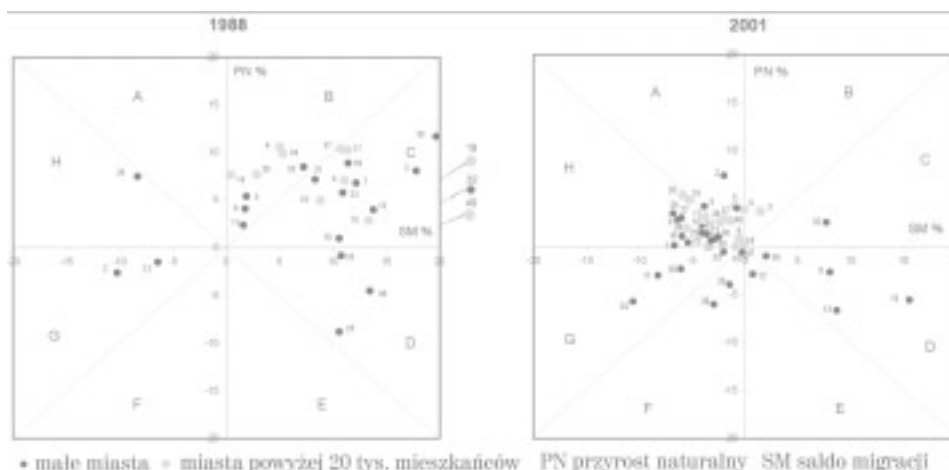
ją to głównie rozwojowi demograficznemu w pierwszym okresie przemian gospodarczych w Polsce (1988–1995). Następne lata (1995–2001) przyczyniły się do wyraźnego spowolnienia tempa ich rozwoju. W tym czasie połowa z nich zmniejszyła liczbę ludności. Znalazło to odbicie w kilkakrotnym spadku średniej dynamiki liczby ludności – z 12,9% w pierwszym okresie do zaledwie 2,3% w drugim. Rozwój liczby ludności nie przebiegał zwykle w sposób ciągły, po okresach przyrostu ludności następowały spadki, które niwelowały wcześniejszy rozwój. Jest to szczególnie widoczne w najmniejszych jednostkach, gdzie nawet niewielkie zmiany ludnościowe mają swe odbicie w znacznych wahaniciach poziomu zaludnienia.

TYPY ROZWOJU DEMOGRAFICZNEGO MIAST WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Na wyżej scharakteryzowane zmiany w zaludnieniu miast w różnym stopniu oddziaływały przyrost naturalny i zmiany migracyjne. Zagadnienie to dobrze oddaje typologia Webba (1963), który wyróżnił 8 typów demograficznego rozwoju miast. Jej wyniki dla województwa lubelskiego przedstawia ryc. 2.

Jak się okazuje, w okresie transformacji ustrojowej w Polsce nastąpiły duże zmiany w udziale wyżej wymienionych składników ludnościowego rozwoju miast województwa lubelskiego. Porównując dane z lat 1988 i 2001 można stwierdzić, że nastąpiło zagęszczenie miast wokół punktu przecięcia osi współrzędnych, co jest związane z tendencją spadkową zarówno wielkości salda migracji, jak i wskaźnika przyrostu naturalnego. Podobną tendencję można zauważyć nie tylko w województwie lubelskim, ale również w całej Polsce, na co już zwracali uwagę Długosz i Kurek (1999).

Zasadnicze zmiany zaszły również w rozmieszczeniu miast na wykresie. Nastąpił mianowicie znacznie większy ich rozrzut w porównaniu z początkiem badanego okresu oraz przesunięcie w kierunku wartości ujemnych. W 1988 roku miasta reprezentowały 6 spośród 8 typów klasyfikacji, natomiast obecnie w województwie lubelskim występują wszystkie możliwe typy, co świadczy o większym zróżnicowaniu czynników wpływających na dynamikę ich zaludnienia. Zmianie uległy przede wszystkim proporcje ilościowe poszczególnych typów. U progu okresu transformacji zdecydowanie dominował typ C, w którym dodatnie saldo migracji przewyższało dodatni przyrost naturalny (16 miast w tym 9 małych) oraz typ B, obejmujący miasta o dodatnim przyroście naturalnym większym od dodatniego salda migracji (8 miast, w tym 4 małe). W roku 1988 tylko 3 miasta reprezentowały typ depopulacyjny: typ H (Ostrów Lubelski) i typ G (Nałęczów i Kazimierz Dolny). Sytuacja kryzysowa Ostrowa Lubelskiego w ciągu okresu transformacji znacznie się pogłębiła, gdyż oprócz dal-

Ryc. 2. Typy miast według Webba

Types of towns according to Webb's classification

1 – Anopol, 2 – Bełżyce, 3 – Biała Podlaska, 4 – Biłgoraj, 5 – Bychawa, 6 – Chełm, 7 – Dęblin, 8 – Frampol, 9 – Hrubieszów, 10 – Janów Lub., 11 – Józefów, 12 – Kazimierz Dolny, 13 – Kock, 14 – Krasnystaw, 15 – Krasnystaw, 16 – Kraśnik, 17 – Lubartów, 18 – Lublin, 19 – Łęczna, 20 – Łuków, 21 – Międzyrzec Podl., 22 – Nałęczów, 23 – Opole Lub., 24 – Ostrów Lub., 25 – Parczew, 26 – Piaski, 27 – Poniatowa, 28 – Puławy, 29 – Radzyń Podl., 30 – Rejowiec Fabr., 31 – Ryki, 32 – Stoczek Łuk., 33 – Szchebrzeszyn, 34 – Świdnik, 35 – Tarnogród, 36 – Terespol, 37 – Tomaszów Lub., 38 – Tyszowce, 39 – Włodawa, 40 – Zamość, 41 – Zwierzyniec

szego spadku salda migracji nastąpił również gwałtowny spadek przyrostu naturalnego (aż o 14%). Pewne symptomy ożywienia można natomiast zauważyć w miastach turystycznych, tj. Kazimierzu Dolnym i Nałęczowie. Wprawdzie nadal zaliczane są one do typu depopulacyjnego, ale Kazimierz wykazał w 2001 roku dodatnie saldo migracji (przyrost naturalny jest jednak nadal ujemny), natomiast w Nałęczowie przyrost naturalny osiągnął wartości dodatnie, a ponadto został nieznacznie zahamowany odpływ ludności (przejście z typu G na typ H). Są to miasta, których ranga rośnie wraz ze wzrostem znaczenia usług turystycznych w ostatnim okresie.

Większość miast województwa lubelskiego znalazła się w niekorzystnej sytuacji, gdyż typy rozwojowe, które w 1988 roku stanowiły zdecydowaną większość, obejmują obecnie zaledwie 35% ośrodków. W roku 1988 dominowały miasta rozwojowe typu B i C (o dodatnim saldzie migracji i dodatnim przyroście naturalnym). Niektóre z nich (Zamość, Łęczna, Poniatowa) pod względem osiągniętych ekstremalnych wartości salda migracji znacznie odbiegały od pozostałych miast Lubelszczyzny. O ile pierwsze z nich zawdzięczało napływ lud-

ności głównie pełnionym w tym okresie funkcjom administracyjnym (były ośrodki wojewódzkie), o tyle dwa pozostałe osiągnęły znaczny rozwój jako ważne w regionie ośrodki przemysłowe. Poniatowa jest jedynym miastem, które w 2001 roku nadal cechował znaczny napływ ludności i jako jedyne reprezentowało typ C. Łęczna i Zamość pozostały w grupie miast młodych, co jest konsekwencją wcześniejszego napływu ludności w wieku produkcyjnym, ale atrakcyjność tych miast wyraźnie spadła (ujemne saldo migracji).

W 2001 roku miasta średniej wielkości upodobniły się do siebie, gdyż prawie wszystkie, poza Białą Podlaską i Krasnymstawem, wykazały dodatnie wartości przyrostu naturalnego i ujemne saldo migracji (typ A i H), nastąpiła ich koncentracja wokół osi współrzędnych. Małe miasta natomiast uległy wyraźnemu przemieszczeniu na wykresie. Zwiększyła się liczba jednostek o ujemnym przyroście naturalnym i ujemnym saldzie migracji. Analizując ich sytuację można stwierdzić, że w stosunku do roku 1988 znacznie się pogorszyła, gdyż liczba miast depopulacyjnych wzrosła z 3 do 20 w 2001 roku. Tendencje rozwojowe zachowało zaledwie 8 miast: Stoczek Łukowski (typ C), Terespol, Frampol, Kock, Krasnobród (typ D), Bełżyce, Bychawa i Annopol (typ A). Wzrost ludnościowy tych miast systematycznie spada.

WNIOSKI

Województwo lubelskie cechuje wyjątkowo rzadka w skali kraju sieć miast, wśród których dominują ośrodki o niewielkiej liczbie mieszkańców, nieprzekraczające 20 tys. W okresie przemian gospodarczych w Polsce zmieniły się zasadniczo czynniki, które wpływały na ich dotychczasowy rozwój. Wprawdzie większość miast w tym czasie zwiększyła liczbę mieszkańców, ale było to głównie spowodowane wzrostem ludności w pierwszym okresie przemian, tj. do roku 1995. Rozwój miast dokonywał się bardzo niesystematycznie, okresy wzrostu przeplatały się z okresami spadku liczby ludności.

Obecnie (po 1995 roku) tempo rozwoju miast ulega wyraźnemu spowolnieniu. Zmniejsza się zarówno przyrost naturalny, jak i napływ ludności. W rezultacie poziom urbanizacji województwa lubelskiego nie wykazuje tendencji wzrostowych. Jedną z szans na zmianę tej sytuacji jest przywrócenie do rangi miast ośrodków wcześniej zdegradowanych. Proces ten pozwolił na wzrost umiastowienia podregionu chełmsko-zamojskiego, gdzie w okresie transformacji zostało restytuowanych kilka miast (Frampol, Krasnobród, Tyszowce, Zwierzyniec). Sama zmiana statusu osiedla nie wpływa jednak znacząco na jego rozwój. Istnieje potrzeba poszukiwania nowych bodźców rozwojowych dla małych miast, gdyż obecnie ich pozycja w sieci osadniczej kraju staje się coraz słabsza. Jest to niewspółmierne w stosunku do roli, jaką pełnią te miasta w re-

gionie, bowiem są to najważniejsze ośrodki obsługi ludności wiejskiej w zakresie handlu, oświaty, zdrowia i administracji. Miasta te muszą przystosować swoje podstawowe funkcje do zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych w Polsce.

LITERATURA

- Chojnicki Z., Czyż T. 1989: Charakterystyka małych miast regionu poznańskiego a koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego. [W:] Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce, P. Korcelli, A. Gawryszewski (red.), IGiPZ PAN, Prace geogr. 152, Wrocław, Ossolineum: 139–158.
- Długosz Z., Kurek S. 1999: Demographic processes and demographic structure in Poland during the transformation period-vulnerable areas. [W:] Regional prosperity and sustainability, 3rd Moravian Geographical Conference Congeo 99, Institute of Geonomics and Academy of Sciences of the Czech Republic, Slovakov u Brna.
- Eberhardt P. 1986: Krajowy system osadniczy. *Czas. Geogr.*, 57, 1: 21–45.
- Kachniarz T. 1987: Małe miasta. *Człowiek i Środowisko* 11/3: 281–299.
- Kwiatkowska-Sołtys A. 2000: Przemiany ekonomiczno-społeczne małych miast regionu krakowskiego w okresie transformacji gospodarki. Praca doktorska w Instytucie Geografii, Akademia Pedagogiczna, Kraków.
- Rajman J. 1998: Miejska sieć osadnicza południowej Polski w okresie transformacji społeczno-gospodarczej kraju. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, Prace Geogr.* XVII, Kraków: 15–23.
- Siemiński J. 1987: Podstawowe elementy lokalnego systemu osadniczego kraju (próba identyfikacji, struktura wielkościowa i zmiany w latach 1950–1989). *Studia KPZK PAN* T. XCII, Warszawa.
- Sokołowski D. 1992: Zróżnicowanie małych miast Polski w aspekcie funkcjonalnym i infrastrukturalnym. *Czas. Geogr.* LXIII, 3–4: 295–312.
- Szlachta J. 1980: Zmiany ludnościowe i terytorialne w małych miastach Polski w latach 1960–1978. *Miasto*, 7: 8–13.
- Szymańska D. 1992: Małe miasta województwa toruńskiego i wrocławskiego w ujęciu kontinuum miejsko-wiejskiego. *Czasopismo Geograficzne*, 63, 1: 91–98.
- Webb J. W. 1963: The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931. *Economic Geography*, 39.
- Wełpa B. 1982: Podstawy rozwoju i zagospodarowania małych miast. *Biuletyn KPZK PAN*, 121: 106–120.
- Wysocki Z. 1975: Małe miasta w perspektywie nowego podziału administracyjnego Polski. *Wiadomości Statystyczne*, 9: 33–36.

SUMMARY

The article presents the changes in the number of urban population of the towns situated in the Lublin region, especially in the small ones, which have taken place after 1989. On the basis of the population transformations dynamics, different types of towns development have been classified and characterised. The author has claimed that the growth of the urban population is decreasing due to the dropping birth-rate and smaller migration. During the period of economic transformation in Poland the factors which influence towns development have changed. The number of inhabitants of most of the towns increased in that period but it was caused by the population growth in the first phase of transformation, that is until 1995. Towns development was not systematic, the periods of increase and decrease were mixed.

Nowadays (after 1995) the development dynamics of the small towns grows weak. As a result the urbanisation level of the Lublin region shows no growing tendencies. One of the opportunities to change this situation is to restore the civic rights of some towns which previously lost them.

There is a need to search for new stimuli for development of small towns because nowadays their position in the settlement system is decreasing. It does not suit the role these towns play in the region since they are the main centres of services for the country such as trade, health care, education and administration. These towns must adjust their basic functions to the changing social-economic conditions in Poland.